

Definicje poetyckie w tekstach literackich Karola Wojtyły. Uwagi wstępne¹

Poetic definitions in the literary works of Karol Wojtyła. Preliminaries

Anna Kozłowska

Wydział Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie,
ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa, Polska;
e-mail: a.kozłowska@uksw.edu.pl

Abstrakt

Celem artykułu jest uchwycenie najważniejszych cech charakteryzujących definicje poetyckie Karola Wojtyły. Definicja poetycka jest rozumiana jako typ metaforycznej (czasami metonimicznej) struktury złożonej z dwóch elementów: *definiensa* i *definiendum*. Oba elementy są połączone relacją identyczności ($X=Y$), gdzie wyrażenie Y wskazuje na określone cechy wyróżniające obiektu nazwanego przez X; w ten sposób Y wyjaśnia znaczenie X-a. Równie ważne jest to, że X powinien zajmować pozycję tematu wypowiedzi, a Y komentarza, objaśnienia.

Definicje poetyckie mogą realizować kilka różnych wzorców strukturalnych. W pracach literackich Karola Wojtyły są to:

- *X jest Y-iem; X to Y;*
- *X znaczy Y; X-em nazwijmy Y;*
- relatywizujące wyrażenia *X jest Y-iem dla kogoś;*
- konstrukcje wprowadzające wyjaśnienie w modalności warunku lub przypuszczenia: *jeśli X jest Y-iem; X może być Y-iem,*
- apozycje *X : Y; X – Y; X... Y; X Y,*
- konstrukcje włączne: *X, czyli Y,*
- konstrukcje z negacją: *X nie jest Y-iem,*
- pytania retoryczne typu *Czy X jest Y-iem?; Czy X znaczy Y?*

W poezji i dramatach Karola Wojtyły można znaleźć blisko 200 przykładów definicji poetyckich realizujących wskazane powyżej schematy.

Karol Wojtyła zazwyczaj definiował kluczowe pojęcia dla swojej poezji, które uważał za niewystarczająco lub niepoprawnie opisane. Najczęściej pojawiające się *definienda* to: 1. Bóg; 2. ludzkie uczucia, postawy i doświadczenia; 3. instytucje, praktyki, symbole i wydarzenia bezpośrednio związane z tradycją judaizmu bądź chrześcijaństwa; 4. czynności, stany i cechy związane z relacjami; 5. kategorie czasowe – etapy i momenty w czasie; 6. zjawiska atmosferyczne, ciała niebieskie i żywioły; 7. przymioty, cechy i zdolności człowieka; 8. zjawiska i byty z zakresu sztuki; 9. czynności i stany związane z percepcją i poznaniem; 10. rośliny i zwierzęta; 11. inne kategorie.

¹ Zagadnienia zasygnalizowane w niniejszym artykule zostały szerzej ujęte i obszerniej udokumentowane w pracy: A. Kozłowska, *Od psalmów słowiańskich do rzymskich medytacji. O stylu artystycznym Karola Wojtyły* (2013: 185–214).

Definicje Wojtyły często powielają metafory obecne w polszczyźnie, jednak jego dzieła przedstawiają także wiele definicji ukazujących niezwykle oryginalną konceptualizację. Liczne wyrażenia ujmują obiekty świata natury w kategoriach kultury i ogólnie mówiąc rzeczywistości. Kluczowe domeny wykorzystywane w definicjach to przestrzeń i woda. Charakterystycznymi cechami Wojtyłowych definicji są także: paradoks oraz treściowy związek z chrześcijaństwem.

Definicje poetyckie winny być uważane za ważne narzędzie poznawcze. Pełnią one również inne funkcje (zgodnie z terminologią Romana Jakobsona): konatywną, metajęzykową, poetycką, fatyczną i ekspresywną, a także – jak pokazały ważne pojęcia wykorzystywane przez Wojtyłę – są sposobem rozumienia roli języka i wyrazem stosunku do niego.

Słowa kluczowe: definicje poetyckie; znaczenie; idiolekt Karola Wojtyły; język poezji polskiej XX wieku; definiendum; definiens; metafora.

Abstract

The main goal of the article is to grasp the key features characterizing the poetic definitions of Karol Wojtyła. A poetic definition is considered as a type of metaphorical (sometimes metonymic) structure composed of two elements: *definiens* and *definiendum*. Both elements are connected by the relation ($X=Y$), where Y points at certain distinctive features of the object X; in this way Y explains the meaning of X. Equally importantly, X takes the place of the topic of the utterance, and Y becomes the comment.

Poetic definitions can realize various structural models. In the literary work of Karol Wojtyła the following ones appear :

- *X is Y; X it is Y;*
- *X means Y; let us name Y X;*
- relativizing expression: *for somebody X is Y;*
- structure entailing a condition or probability: *if X is Y; X can be Y;*
- apposition: *X: Y; X – Y; X... Y; X Y;*
- *X, that is Y;*
- model, with the negation: *X is not Y* (with the optional addition: *X is Z*);
- rhetorical question: *is X Y? does X mean Y?*

In Karol Wojtyła's poems and dramas one can find nearly 200 examples of poetic definitions of the types listed above.

Karol Wojtyła defined the notions crucial for his poetry which he regarded as described insufficiently or incorrectly. The most often appearing *definienda* are: 1. God; 2. human feelings, attitudes and experiences; 3. institutions, customs, symbols and events connected with the Jewish or Christian traditions; 4. activities, states and features referring to relationships; 5. stages and moments in time; 6. atmospheric phenomena, heavenly bodies and elements; 7. attributes, features and abilities of man; 8. phenomena and objects from art; 9. activities and states associated with perception and cognition; 10. plants and animals; 11. other categories.

Wojtyła's definitions often copy metaphors that have been fixed in the Polish language; however, his artistic work brings also many definitions manifesting a very original conceptualization. Numerous expressions describe objects from the real world described in terms of culture and reality in general. Crucial domains used in the definitions are those of space and water. Distinctive features of Wojtyła's definitions also include paradox and connections with Christianity.

Poetic definitions should be considered an important cognitive tool. They also perform other functions (in line with Roman Jakobson's terminology): conative, metalinguistic, poetic, phatic and expressive, as well as showing Wojtyła's key concepts, the way he understands them and his attitude towards language.

Keywords: poetic definitions; meaning; idiolekt of Karol Wojtyła; language of XXth century Polish poetry; definiendum; definiens; metaphor.

1. Ku definicji definicji poetyckiej

Zainteresowanie Karola Wojtyły sprawami semantyki przejawiało się na rozmaite sposoby we wszystkich formach jego działalności mownej². Wśród różnorodnych zabiegów językowych stosowanych przez poetę-papieża szczególne miejsce zajmują próby definiowania i dookreślania pojęć, obecne – w różnych postaciach i funkcjach – zarówno w jego tekstach naukowych (tzw. definicje regulujące), jak i w wystąpieniach retorycznych (tzw. definicje retoryczne – por. Ożóg 2009: 143³) oraz w utworach literackich.

Celem niniejszego artykułu jest wstępne omówienie typów, specyfiki i funkcji definicji poetyckich stosowanych przez Wojtyłę w tekstach artystycznych. Definicje takie, zwane w rozmaitych pracach m.in. *quasi-definicjami*, *peryfrazami obocznymi*, *apozycjami porównawczymi*, *synonimami poetyckimi* i *ekwiwalencjami poetyckimi* (por. Korpysz 2009: 61–94), na gruncie polskim zaistniały jako osobny problem badawczy dzięki rozprawie Anny Pajdzińskiej z 1993 roku (1993: 221–236). Później zagadnienie to stało się przedmiotem stosunkowo licznych opracowań i dyskusji: wielostronnie omawiał je Tomasz Korpysz w pracach dotyczących definicji poetyckich Cypriana Norwida (2009: 61–94; por. 2001: 333–346; 2003: 175–186; 2006: 77–85; 2007: 249–286; 2010: 113–146), a pewne propozycje modyfikacji jego ujęcia zgłaszała Jolanta Chojak (2010: 124–137).

Definicje poetyckie to zjawisko opisywane w literaturze przedmiotu bardzo rozmaicie, zjawisko o nieostrych, a w rezultacie niejednokrotnie arbitralnie wyznaczanych granicach⁴. W niniejszym studium *definicjami poetyckimi*⁵ będę nazywała struktury charakteryzujące się **łącznie** następującymi cechami formalnymi:

- obligatoryjnie występują w nich przynajmniej dwa wyrażenia: *definiendum*, które ewokuje definiowane pojęcie, i różnorodnie zbudowany *definiens*;
- relacja między *definiendum* i *definiensem* ma charakter metaforyczny, rzadziej metonimiczny;
- relacja ta została zaprojektowana przez nadawcę jako niesymetryczna relacja (względnie) stałej tożsamości ($X=Y$), takiej, że:

² Szczególne świadectwo tego zainteresowania przynosi antologia *Świat słowa Jana Pawła II. Refleksje – wspomnienia – opinie* (Dalgiewicz 2007; por. też m.in.: Gajda 2009: 83–88; Kozłowska 2008: 193–214; 2009: 271–278; Walczak 2001: 157–163; Zarebianka 2006: 251–256).

³ Oto przykłady takich konstrukcji: „Być chrześcijaninem – to znaczy czuwać. [...] Czuwać – to znaczy strzec wielkiego dobra” (Jan Paweł II 1979: 117); „W relacji Chrystus – Kościół to obdarowanie znaczy oczyszczenie, uświęcenie, łaskę i wszelkie dobro zbawcze” (Wojtyła 1995: 122); „Uznawać godność człowieka to znaczy wyżej stawiać jego samego niż wszystko, cokolwiek od niego pochodzi w widzialnym świecie” (Wojtyła 2009: 232).

⁴ Stan badań w tym zakresie referuje szczegółowo T. Korpysz (por. 2007: 249–286; 2009).

⁵ Mimo poważnych wątpliwości natury terminologicznej, wyrażonych m.in. w artykule J. Chojak (2010: 124–137), pozostaję przy sformułowaniu *definicja poetycka*, utrwalonym na polskim gruncie w pracach A. Pajdzińskiej i T. Korpysza.

- wyrażenie Y wskazuje na istotne z pewnego punktu widzenia cechy obiektu nazywanego przez X i tym samym wyjaśnia znaczenie X-a; relacja ta wiąże znane już odbiorcy tekstu *definiendum* (które jest tematem zdania) z nieznanym jeszcze *definiensem* (rematem);
- relacja tożsamości bywa wyrażana niekiedy przy użyciu trzeciego, fakultatywnego komponentu definicji, a mianowicie spójki, której funkcję mogą pełnić niektóre elementy leksykalne, takie jak: czasownik *być* lub *stanowić* w czasie teraźniejszym, *to*, *to jest*, *to znaczy/znaczy*, *(a) mówiąc innymi słowami*, *(tak) zwany*, *czyli*, a także znaki interpunkcyjne i symbole graficzne (np. myślnik, dwukropek, przecinek, znak zapytania, kropka, znak równości), granica wersu lub pauza (por. Korpysz 2009: 92)⁶.

2. Definicje Karola Wojtyły – typy struktur

Definicje poetyckie obecne w twórczości literackiej Karola Wojtyły – Jana Pawła II realizują następujące wzorce strukturalne⁷:

1. konstrukcji zdaniowej trójelementowej z rozmaicie wyrażonymi *definiendum* i *definiensem* oraz ze spójką leksykalną:
 - w supozycji przedmiotowej: *X jest Y-iem*; *X to Y*, np: „Dłonie są krajobrazem serca” [113]; „człowiek – to miłość” [407];
 - w supozycji metajęzykowej: *X (to) znaczy Y*; *X-em nazwijmy Y*, np.: „Spokonać się – to znaczy / nie tylko dotknąć [...] / nie tylko być wobec siebie [...] / to znaczy nie tylko zależeć” [138]; „Chrztem nazwijmy ten moment – / (gdy Bóg wyszedł ze spojeń świata, z zawłości ludzkiego losu) / gdy przemówił do Mieszka tak, że Mieszko mógł odpowiedzieć” [148];
2. konstrukcji zdaniowej trójelementowej wzbogaconej o komponenty ograniczające zakres postulowanego rozumienia:
 - relatywizujące: *X jest Y-iem dla kogoś*, np.: „Wy to nazywacie miłością. A dla mnie jest to tylko ciężar nieznośny, obciążenie nieznośne poznania, zburzenie poznania, rozcieńczenie poznania, wypaczenie poznania, zwichnięcie poznania” [359];

⁶ Zarówno w przyjmowaniu cech struktury jako wyznaczników definicji poetyckiej, jak i w większości rozstrzygnięć szczegółowych przyjmuję stanowisko T. Korpysza. Różnice między jego koncepcją a prezentowanym tu ujęciem dotyczą następujących kwestii: 1. statusu pytań retorycznych, które – w odróżnieniu od badacza definicji Norwida – zaliczam do definicji poetyckich (zob. uwagi w przypisie 12); 2. interpretacji wyrażen z odwróconą strukturą tematyczno-rematyczną, tzn. o postaci *Y-iem jest (właśnie) X*; *Y*, *czyli X*; *Y – X*; *Y, X – innymi słowami* takich, w których *Y to datum*, *X – novum* wypowiedzi; struktury takie zgodnie z postulatami J. Chojak (2010: 135) uznają za pozostające poza obrębem opisywanej klasy; 3. możliwości konstruowania definicji poetyckich odnoszących się do Boga (por. przypis 13).

⁷ Wszystkie teksty literackie Karola Wojtyły omawiam, przywołuję i cytuję na podstawie wydania Wojtyła 2004. Cyfry w nawiasach oznaczają numer strony we wskazanej edycji.

- konstrukcji wprowadzającej wyjaśnienie w modalności warunku lub przypuszczenia: *jeśli X jest Y-iem; X może być Y-iem*, np.: „Jeśli ten kosmos jest gałęzią ciężką od liści, / którą opływa światło słońca, / jeśli spojrzenie jest tonią spokojną, / zacerpniętą na otwartą dłoń” [87]; „Miłość może być bowiem zderzeniem, / w którym dwie osobowości uświadamiają sobie do głębi, / że powinny do siebie należeć, chociaż brak nastrojów i wrażeń” [396];
 - 3. apozycji: *X : Y; X – Y; X... Y; X Y*, np.: „Kościół: dno mego bytu i szczyt. / Kościół – korzeń, który zapuszczam w przeszłość i przyszłość zarazem” [173]; „(człowiek... fragment świata uruchomiony inaczej...)” [165]; „Baczę i widzę: – O n Harmonia” [216];
 - 4. konstrukcji włącznej: *X, czyli Y*, np.: „cała ziemia stała się ZIEMIĄ, czyli MIESZKANIEM” [140];
 - 5. konstrukcji realizującej jeden z wzorców wymienionych w p. 1–3 w różnorodnym uwikłaniu składniowym i/lub wersyfikacyjnym, np.: „płaczesz łzami – muzyką twej duszy” [50];
 - 6. formuły z negacją: *X nie jest Y-iem* (z fakultatywnym dodatkiem: *X jest Z-em*), np.: „Historia nie jest zmartwychwstaniem, jest stałą zgodą na śmierć” [152];
 - 7. pytania retorycznego typu *Czy X jest Y-iem?; Czy X znaczy Y?*, np.: „Czy wolność jest próżnią...” [151]; „czy oprzeć się znaczy już wyznać?” [130]⁸.
- Trzeba zaznaczyć, że definicje poetyckie charakteryzują się jedynie formalnym podobieństwem do prawdziwych definicji; z logicznego punktu widzenia są to definicje błędne, zawsze cząstkowe, przedstawiające zjawiska w sposób niepełny, fragmentaryczny i aspektowy, zwykle subiektywny i antropocentryczny, ujawniający podmiotowe sposoby postrzegania i wartościowania świata. Przejawiające się w takich definicjach sposoby ujęcia pojęć są uwarunkowane kontekstowo i sytuacyjnie, często doraźne i jednorazowe. Metaforyczność lub (rzadziej) metonimiczność definicji poetyckich powoduje ich semantyczną otwartość i niedookreśloność, a tym samym zakłada interpretacyjną aktywność odbiorcy, który powinien dążyć do rozwiązania zawartej w nich zagadki znaczeniowej (zob. Korpysz 2009: 48–57).

⁸ T. Korpysz nie uznaje pytań o znaczenie za definicje poetyckie, ale postuluje, aby uwzględniać je przy opisie problemu definicji. Jego argumenty są następujące: „Po pierwsze, pytania takie często wprowadzają jakiś typ definicji; po drugie, samo pytanie jest śladem refleksji semantycznej; po trzecie, niektóre z nich (zwłaszcza pytania retoryczne) wskazują na niezgodę podmiotu na jakiś typ widzenia świata i rozumienia słów, wyraźnie go negują, funkcjonalnie stają się zatem bliskie definicjom przez negację” (2009: 13–14 [przypis]). W niniejszym artykule przyjmuję nieco odmienne rozstrzygnięcie: pytania o znaczenie traktuję – tak samo jak autor pracy o definicjach Norwida – jedynie jako swego rodzaju świadectwo namysłu nad semantyką, natomiast pytania retoryczne włączam w obręb definicji poetyckich *sensu stricto*. Decyzja taka wynika z uwzględnienia faktu, że tzw. pytania retoryczne są niejawnymi aktami twierdzenia.

Tomasz Korpysz twierdzi, że w całej twórczości wierszowanej Norwida, zwanego przecież „poetą definicyj”⁹, „można znaleźć blisko 300 różnego typu fraz definicyjnych” (Korpysz 2009: 13). Jeśli tak, to Wojtyła zasługuje na miano „poety definicji” znacznie bardziej niż autor *Vade-mecum*: w jego spuściźnie literackiej¹⁰, znacznie mniej obszernej od Norwidowych utworów wierszowanych, konstrukcji, które autor pracy o definicjach poetyckich Norwida byłby skłonny zaliczyć do omawianej klasy, jest około 170¹¹. Warto przy tym zauważyć, że mimo radykalnej zmiany poetyki, jaka dokonała się w twórczości Karola Wojtyły po roku 1940, upodobanie do używania definicji poetyckich pozostaje u tego poety stałe.

O tym, że definicje poetyckie zajmują ważne miejsce w arsenale środków artystycznych Wojtyły, świadczy także stosowana przez niego praktyka organizowania dużych fragmentów tekstu wokół swoistych ciągów definicyjnych. Na przykład fragment poematu *Odkupienie szuka twego kształtu, by wejść w niepokój wszystkich ludzi* składa się niemal z samych, niepowiązanych ze sobą składniowo formuł definiujących:

Tęsknota – głód bliskości.

Obraz nie zaspokaja, jest znakiem oddalenia.

ODKUPIENIE jest nieustanną bliskością TEGO, KTÓRY ODSZEDŁ.

Oddalenie:

pozostawać z niepokojem kształtu,
którego żaden wzrok nie dosięga od wewnątrz,
żadne Oblicze.

Bliskość:

odszedłeś, a idziesz przeze mnie wciąż, wydobywasz dalekim spojrzeniem odbitego na płótnie Oblicza taki pokój, którego wciąż szuka mój niespokojny kształt.
Pokój: jedność istnienia [171].

⁹ Formuła ta pochodzi ze znanego tekstu S. Kołaczkowskiego *Ironia Norwida* (1968).

¹⁰ Podstawę materiałową niniejszego artykułu stanowią wszystkie teksty artystyczne Karola Wojtyły, niezależnie od tego, czy zostały napisane wierszem, czy prozą. Tym samym za zasadne przyjmuję takie pojmowanie terminu *definicja poetycka*, które wiąże go nie tyle z poezją, ile z poetyckością rozumianą jako pewna postawa podmiotu wobec rzeczywistości.

¹¹ Liczba ta nie obejmuje definicji Boga ani pytań retorycznych, których T. Korpysz nie uznaje za definicje poetyckie sensu stricto. Liczba definicji poetyckich omawianych w niniejszym opracowaniu jest nieco większa (ok. 200), co wynika z innego rozumienia opisywanej konstrukcji (zob. przyp. 8). W danych liczbowych wystąpienia w wariantach tekstu (dotyczy to przede wszystkim utworów z *Renesansowego psalterza*) uwzględniam tylko wówczas, gdy dana fraza nie pojawia się w ostatecznej wersji utworu; struktury, które powtarzają się w obu wersjach, liczę tylko raz.

3. Pojęcia definiowane w twórczości Wojtyły

Definiowane przez Wojtyłę pojęcia zwykle zaliczają się do najważniejszych i najczęściej poddawanych refleksji elementów poetyckiego świata – są to bez wątpienia te mentalne obiekty i stany rzeczy, które w opinii podmiotu mówiącego i/lub jego bohaterów nie zostały jeszcze wyróżnione czy nie były właściwie ujmowane w procesie językowej kategoryzacji rzeczywistości, te, które należy dopiero odpowiednio oświetlić i zreinterpretować, ukazując ich niedostatecznie znane albo pomijane aspekty. Można wyróżnić wśród nich następujące grupy (w kolejności dyktowanej przez liczbę definicji poszczególnych pojęć)¹²:

1. Bóg¹³, a właściwie dwie pierwsze Osoby Boskie (46)¹⁴, przywoływane przez nazwy: *Pan* (5), *Bóg* (3), *Chrystus* (2), *Syn* (2), *Syn Boży* (2), *Jahwe* (1), *Ojciec* (1), *Przyjaciel* (1) i *Oblubieniec* (1), a także przez zaimki *On* (12) i *Ty* (2) z określoną referencją¹⁵; swoistymi definicjami Boga są również konstrukcje dotyczące *Słowa – Logosu* (14);

2. uczucia, postawy i doznania, a także ich ośrodki (37): *miłość* (15), *duśza* (5), *tęsknota* (3), *bojaźń* (2), *ból* (2), *wiara* (2), *gorycz* (1), *miłosierdzie* (1), *miłować* (1), *nadzieja* (1), *podziw* (1), *pragnienie* (1), *rozkosz* (1), *serce* (1);

3. instytucje, praktyki, symbole i wydarzenia bezpośrednio związane z wiarą w Boga, a dokładniej – z tradycją judaizmu bądź chrześcijaństwa (18): *Zakon – ‘prawo’* (5), *Kościół* (3), *stworzenie* (2)¹⁶, *chrzest* (1), *con-clave* (1), *krzyż* (1), *odkupienie* (1), *Misterium Paschale* (1), *Pascha* (1), *Prasakrament* (1), *żertwa* (1);

4. czynności, stany i cechy związane z relacjami (17): *spotkać się* (4), „*moje*” (3), *przyjąć w siebie promieniowanie ojcostwa* (2), *rozstać się* (2), *bliskość* (1), *być ojcem* (1), *oddalenie* (1), *rodzić* (1), *wybrać* (1), *znaleźć się w polu czyjejś uwagi* (1);

¹² Przy zaliczaniu danego wyrażenia do określonej klasy brałam pod uwagę jego rozumienie kontekstowe, obecne w analizowanych tekstach. Zaproponowana poniżej typologia ma zresztą charakter wstępny i przybliżony – jej celem jest pokazanie obszarów zjawisk, które Wojtyła poddał definiowaniu, a nie przeprowadzenie ich precyzyjnej, rozłącznej klasyfikacji.

¹³ Oczywiście definiowaniu nie podlegają byty jednostkowe: osoby, miejscowości ani zdarzenia. Można jednak przyjąć – i tak właśnie czynię w niniejszym tekście – że (silnie przecież utrwalone w języku) formuły typu: „Bóg jest miłością” itp. odnoszą się do właściwego określonej kulturze **pojęcia** Boga lub do Jego **nazwy**, a nie do **desygnatu** nazwy *Bóg*.

¹⁴ W nawiasach podaję liczbę konstrukcji definicyjnych odnoszących się do poszczególnych pojęć i/lub leksemów, przy czym predykat wyrażony szeregiem (typu „Pan mówił. On jest Miłość i Dobro” [RP 71]) uznaję za jedną konstrukcję.

¹⁵ Zaimki te liczę jako odrębne *definienda* jedynie wówczas, gdy nie odsyłają one do obecnych w najbliższym kontekście nazw; tym samym w przykładzie: „Pan mówił. On jest Miłość i Dobro” [71] za *definiendum* uznaję *Pana*, a we fragmencie: „Baczę i widzę: – O n Harmonia – / Baczę i widzę: – O n Zrównanie” [216] – zaimek *On*.

¹⁶ Mowa tu o Boskim akcie kreacji oraz o wynikającej zeń tzw. *creatio continua* – relacji zależności między światem a Stwórcą, który wciąż podtrzymuje świat w istnieniu.

5. kategorie czasowe – etapy i momenty w czasie (16): *dojrzałość* (4), *historia* (3), *śmierć* (3), *życie* (3), *młodość* (1), *przeszłość* (1), *wieczór* (1);
6. zjawiska atmosferyczne, ciała niebieskie i żywioły (13): *woda* (3), *niebo* (2), *błyskawica* (1), *brzegi wody* (1), *burza* (1), *gwiazdy* (1), *księżyc* (1), *kosmos* (1), *obłok* (1), *ziemia* (1);
7. przymioty, cechy i zdolności człowieka (11): *wolność* (6), *myśl* (2)¹⁷, *mądrość* (1), *pokój* (1)¹⁸, *sprawiedliwość* (1);
8. zjawiska i byty z zakresu sztuki (8): *muzyka* (5), *laur* (1), *poezja* (1), *sonety* (1);
9. czynności i stany związane z percepcją i poznaniem (6): *widzenie* (2), *poznanie* (1), *spojrzenie* (1), *wiedza* (1), *zakończenie myśli* (1);
10. rośliny i zwierzęta (5): *dęby* (1), *drzewo* (1), *konar* (1), *słowik* (1), *sosny* (1);
11. człowiek (5): *człowiek* (4), *ludzki* (1);
12. części ciała (5): *dłonie* (2), *oczy* (2), *żrenica* (1);
13. artefakty (5): *rzeczy* (2), *wskazówki* (2), *arkada* (1);
14. kategorie przestrzenne (4): *dom* (2), *ojczyzna* (2);
15. inne czynności, niemieszczące się w żadnej z wymienionych klas (2): *czuwanie* (1), *nadchodzić* (1);
16. inne *definienda* (3): *łzy* (1), *prawdopodobieństwo* (1), *tajemnica* (1).

Jak widać, Wojtyła najchętniej poddaje eksplikacji pojęcie Boga oraz zjawiska z zakresu życia psychicznego i duchowego człowieka. Te kategorie występują w roli *definiendów* stale, niezależnie od etapu twórczości poety-papieża. Pozostałe obiekty wybierane jako przedmioty definiowania w pewnej mierze ewoluują w czasie. W juveniliach w miejscu *definiendum* pojawiają się najczęściej nazwy zjawisk atmosferycznych, ciał niebieskich i żywiołów oraz zjawisk sztuki; z *Renesansowego psalterza* pochodzi też większość definicji poetyckich roślin i zwierząt oraz artefaktów. *Definienda* typowe dla dojrzałej twórczości Wojtyły to przede wszystkim pojęcia ze sfery religijnej, a także nazwy szczególnie ważnych dla poety, charakterystycznych dla jego świata czynności i stanów związanych z percepcją, poznaniem i relacjami.

4. Główne cechy definicji poetyckich Karola Wojtyły

Kolejnym problemem, który postaram się tu zasygnalizować, jest sprawa mechanizmów poetyckiego definiowania, a przede wszystkim wykorzystywanych w definicjach modeli metaforycznych i/lub metonimicznych. Przedstawię tu jedynie wnioski wynikające z analiz zebranego materiału, próbując uchwycić najbardziej charakterystyczne cechy Wojtyłowej praktyki konstruowania definicji.

¹⁷ *Myśl* można rozumieć także jako czynność, jednak w omawianych fragmentach pojawia się raczej znaczenie zdolności myślenia, władzy psychicznej czy też poznawczej.

¹⁸ *Pokój* jest w przywoływanym tu użyciu (w poemacie *Odkupienie szuka twego kształtu, by wejść w niepokój wszystkich ludzi*) bardzo wysoko waloryzowaną cechą człowieka.

Rozpatrywany z punktu widzenia artystycznej oryginalności, zbiór definicji Wojtyły wykazuje pewną dwubiegunowość. Z jednej strony w tekstach z *Poezji i dramatów* oraz w *Tryptyku rzymskim* nie brak struktur powielających metafory utarte, utrwalone w języku, np.: „oczy są zwierciadłem myśli” [129] czy „w Bogu, który jest Ojcem” [173]. Wojtyła wykorzystuje też często popularne modele metaforyczne, np. dwie poniższe definicje oparte są na metaforze DOZNANIE WEWNĘTRZNE TO DOZNANIE ZMYSŁOWE: „Gorycz jest smakiem potraw i napojów, / jest także smakiem wewnętrznym – smakiem duszy” [411]; „Tęsknota – głód bliskości” [171]. Niekiedy można mówić nawet o swoistej tautologiczności definicyjnych metafor, rozumianej jako przynależność obu pojawiających się w definicji pojęć do tej samej domeny konceptualnej. Na przykład poniższy fragment *Renesansowego psalterza* realizuje taki właśnie tautologiczny model DOZNANIE WEWNĘTRZNE TO INNE DOZNANIE TEGO SAMEGO TYPU: „Ból – to smutek wieczorny tych niewypowiedzeń, / gdy ogarnia nas Piękno falistą ekstazą” [64].

Z drugiej strony twórczość poety-papieża przynosi niemało definicji poświadczających konceptualizacje bardzo oryginalne, kreatywne, znacznie odbiegające od utrwalonych w polszczyźnie ogólnej. „Przyjąć w siebie promieniowanie ojcostwa to nie znaczy tylko «stać się ojcem» – to znaczy o wiele bardziej «stać się dzieckiem» (stać się synem)” [551] – pisze Wojtyła w *Rozważaniach o ojcostwie*. W dramacie *Przed sklepem jubilera* pojawia się na przykład następująca definicja miłości: „«miłować» znaczy dawać życie poprzez śmierć, «miłować» znaczy wytryskać źródłem wody żywej w głębinach duszy” [427]; w *Wigilii wielkanocnej 1966* proponowane jest niecodzienne rozumienie chrztu: „Chrztem nazwijmy ten moment – / (gdy Bóg wyszedł ze spojeń świata, z zawilości ludzkiego losu) / gdy przemówił do Mieszka tak, że Mieszko mógł odpowiedzieć” [148].

Niezwykle charakterystyczną cechą idiosylu artystycznego Wojtyły jest abstrakcyjność. Przejawia się ona również w sposobie definiowania, a dokładniej – w doborze *definiensów*. W *Poezjach i dramatach* oraz w *Tryptyku rzymskim* wyrażenia definiujące często przenoszą eksplikowany obiekt, pierwotnie konkretny, uchwytny zmysłami, w domenę zjawisk abstrakcyjnych. Za przykład takiej praktyki posłużyć może formuła dotycząca konklawe, które pod piórem poety-papieża staje się fenomenem z zakresu życia wewnętrznego, pewną postawą: „«Con-clave»: wspólna troska o dziedzictwo kluczy, kluczy Królestwa” [518]. Tendencja do umieszczania w pozycji *definiensa* wyrażen o znaczeniu abstrakcyjnym dotyczy także definiowania Boga, który w dojrzałej poezji Wojtyły bywa utożsamiany na przykład z „Samoistnym Istnieniem” i „Komunią Osób” [zob. 515], choć w polszczyźnie przeważa raczej odwrotny kierunek metaforyzacji Istoty Najwyższej – ukonkretniający (zob. Różyło 2006: 33–50). Kierunek ten jest zresztą również obecny w analizowanych tekstach, o czym świadczą choćby następujące sformułowania dotyczące Boga: „On jest Rządca” [232] czy „Jahwe jest garncarz Izraela” [259]. Próba ukonkretnienia zjawisk abstrakcyjnych przejawia się także w innych definicjach, np.: „Muzyka jest opoczystym, mosiężnym do-

mem – / powoli przyplływa ku nam i potężnieje w szal” [67]; „Jeśli ten kosmos jest gałęzią ciężką od liści, / którą opływa światło słońca” [87].

Wiele definicji Wojtyły ma charakter paradoksu. Czasem paradoksalność wiąże się z konstrukcją samego *definiensu*, np.: „miłość jest **wyzwoleniem z wolności**” [469, wyróżnienie – A.K.]; „«miłować» znaczy **dawać życie poprzez śmierć**” [427]; bywa jednak i tak, że ujawnia się ona dopiero w zestawieniu *definiendum* i formuły eksplikującej, np.: „przeważała w nim **ta dziwna śmierć**, która jest **początkiem życia**” [361]; „**Przyjąć w siebie promieniowanie ojcostwa** to nie znaczy tylko „stać się ojcem” – to znaczy o wiele bardziej «**stać się dzieckiem**» (**stać się synem**)” [551]. Cecha ta ma związek z zakorzenieniem Autora w myśleniu i obrazowaniu chrześcijańskim, które nierzadko odwołują się właśnie do paradoksu.

Obecność perspektywy chrześcijańskiej to niewątpliwie najbardziej uderzająca właściwość omawianych konstrukcji, przejawiająca się zarówno w doborze *definiendów*, jak i w sposobach objaśniania poszczególnych pojęć. Wojtyła podejmuje próby kontekstowego i subiektywnego eksplikowania pojęć z szeroko rozumianego kręgu wiary, nawet tych katechizmowych, precyzyjnie definiowanych przez doktrynę katolicką, jak *Kościół*, *miłość*, i kościelno-prawnych, np. *chrzest*, *konklawe*. W poetyckich wypowiedziach definicyjnych autora *Tryptyku*... słychać czasem echo dogmatycznych sformułowań Magisterium, tak jak wówczas, gdy Wojtyła zauważa, że stworzenie wiąże się z *creatio continua*: „To, co było – / nazywamy stworzeniem, [...] / utrzymywaniem w istnieniu” [138] lub gdy w definicjach miłości pochodzących z dramatów kładzie nacisk na trzy główne cechy miłości obecne w jej chrześcijańskim ujęciu:

1. pochodzenie od Boga: „Miłość jest ciągłym wyzwaniem rzucającym nam przez Boga, / rzucającym chyba po to, byśmy sami wyzywali los” [435];

2. charakter wolitywny: „Miłość jest stale wyborem i stale się rodzi z wyboru” [470];

3. wpisana w tak rozumianą miłość jedność osób: „Miłość jest wedle niego syntezą istnienia dwóch ludzi, / które się w pewnym punkcie jakby zbiega / i z dwojga czyni jedno” [419]¹⁹.

Niekiedy Autor nadaje tym pojęciom własną interpretację egzystencjalną, np.: „ODKUPIENIE jest nieustanną bliskością TEGO, KTÓRY ODSZEDŁ” [171], lub historiozoficzną, np.: „Chrztem nazwijmy ten moment – / (gdy Bóg wyszedł ze spojeń świata, z zawilości ludzkiego losu) / gdy przemówił do Mieszka tak, że Mieszko mógł odpowiedzieć” [148].

Obserwacje definicji potwierdzają znaną tezę o ważności kategorii przestrzeni w poetyckim świecie Wojtyły²⁰. Elementy spacjalne pojawiają się w wielu wyrażeniach eksplikujących, najczęściej odnoszących się do pojęć (czynności i po-

¹⁹ W związku z koncepcją miłości zob. Rybka 2014.

²⁰ W.P. Szymański uznał samo słowo *przestrzeń* za jedno ze słów-kluczy twórczości Wojtyły (2005: 18 i nast.).

staw/wartości) abstrakcyjnych, np.: *Mysł jest przestrzenią dziwną* [107]; „widzenie jest także miejscem spotkania” [139]; „Czy wolność jest próżnią...” [151]. Przestrzeń bywa również domeną docelową definicyjnych metafor Boga: „Czy On jest tylko przestrzenią bytowania bytujących?” [513].

Inna kluczowa i silnie obecna w definicjach sfera pojęciowa to domena akwacyjna, np.: „Czyż życie jest falą podziwu, falą wyższą niż śmierć?” [82]; „jeśli spojrzenie jest tonią spokojną, / zaczerpniętą na otwartą dłoń” [87]; „I nie odtrącaj, Panie, mojego podziwu, / który [...] dla mnie teraz jest wszystkim, / strumieniem, co brzegi rozrywa” [94].

Specyficzną własnością obrazowania Wojtyły, poświadczoną także w definicjach, jest ujmowanie obiektów świata natury w kategoriach kultury i w ogóle rzeczywistości ludzkiej: „Słowik śpiewał, w brzezynie zawieszony dzwon” [67]; „sosny – piramidy cienia” [475]; „Błyskawice – szatany na sosnach rechocą” [531]; „Księżyc, samotny rycerz, wśród chmur się przedzierał” [75].

5. Funkcje definicji poetyckich w tekstach Karola Wojtyły

Omawiane konstrukcje najczęściej odsłaniają nowe, wcześniej nieznanne czy mniej znane aspekty zjawisk, przypominają ich rzadziej przywoływane cechy czy wypuklają te ich elementy, które zwykle pozostają w cieniu. Innymi słowy, definicje poetyckie pełnią ważną funkcję poznawczą. Są one również sposobem budowania świata wspólnych przekonań nadawcy i odbiorcy, a także silnym środkiem perswazji, ponieważ zaprzeczenie im wymaga dokonania ich uprzedniej interpretacji. Tę własność konstrukcji definicyjnych Wojtyły wykorzystuje m.in. w dramatach, w których konfrontuje ze sobą różne definicje tych samych pojęć. Takim zapisem sporu o rozumienie miłości (rozgrywanego właśnie poprzez budowanie rozmaitych definicji) jest np. *Przed sklepem jubilera*.

W oczywisty sposób definicje poetyckie pełnią funkcję metajęzykową – są one przecież formułami eksplikującymi znaczenia. Przysługuje im również funkcja poetycka albo autoteliczna, polegająca przede wszystkim na tym, że czynią one tekst „nieprzezroczystym” formalnie, uczestniczą – jako metafory lub metonimie – w nadawaniu mu artystycznej struktury. Pochodną funkcji poetyckiej jest funkcja fatyczna definicji, które aktywizują odbiorcę, zmuszając go do intensywnych działań interpretacyjnych, a tym samym do podjęcia i pogłębiania kontaktu z nadawcą tekstu.

W utworach Wojtyły – raczej intelektualnych czy dyskursywnych – stosunkowo słabo zaznacza się ekspresywna funkcja definicji; można natomiast mówić o ich roli prezentatywnej, która polega na ukazywaniu następujących typów zjawisk:

1. najważniejszych pojęć autorskich;
2. projektowanych sposobów ich rozumienia, kierunków metaforyzacji itp.;
3. właściwych nadawcy oraz bohaterom tekstów wizji świata oraz systemów wartości;

4. samej postawy wobec języka, polegającej na kwestionowaniu utrwalo-nych sposobów ujmowania rzeczywistości i proponowaniu własnej, często od- miennej wizji (por. Korpysz 2009: 63–64).

Pełna analiza definicji poetyckich Wojtyły, poparta ich interpretacją, pozwoli zatem nie tylko na zrekonstruowanie obrazu świata utrwalonego w tekstach poety- -papieża, ale także na opis jego projektu języka poetyckiego. Już dziś można stwierdzić, że definiowanie i redefiniowanie pojęć stanowi ważny komponent tego projektu, a zarazem cechą osobniczą idiolektu Karola Wojtyły, przejawiającą się na rozmaite sposoby i w różnych funkcjach w kilku odmianach stylistycznych jego języka (zob. Kozłowska 2011a: 89–108). Cecha ta wiąże się, jak się zdaje, przede wszystkim z intelektualnym charakterem pism poety-papieża, a także z nieustannym dążeniem do pogłębionego rozumienia słowa.

BIBLIOGRAFIA

- Chojak J., 2010, *Kilka pytań o definicję poetycką*, w: *Człowiek, słowo, świat*, red. J. Chojak, T. Korpysz, K. Waszakowa, Warszawa, s. 124–137.
- Gajda S., 2009, *Osobowość językowa Jana Pawła II*, w: *Jan Paweł II Odnowiciel Mowy Polskiej*, red. S. Mikołajczak, M. Wrześniewska-Pietrzak, Poznań, s. 83–88.
- Jan Paweł II, 1979, *Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski. Przemówienia, dokumentacja. Tekst autoryzowany*, Poznań.
- Kołaczkowski S., 1968, *Ironia Norwida*, w: tenże, *Pisma wybrane*, t. 1, *Portrety i zarysy literackie*, Warszawa, s. 131–166.
- Korpysz T., 2001, *Definicje poetyckie jako problem badawczy (na przykładzie pism Cypriana Norwida)*, w: *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin, s. 333–346.
- Korpysz T., 2003, „Człowiek bowiem cóż jest? Cóż jest człowiek?” *O wybranych definicjach poetyckich Cypriana Norwida*, w: *Czytając Norwida 2*, red. S. Rzepczyński, Słupsk, s. 175–186.
- Korpysz T., 2006, *Kilka uwag o definicjach poetyckich Cypriana Norwida (na przykładzie „Sfinks [II]”)*, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 77–85.
- Korpysz T., 2007, *Cyprian Norwid – „poeta definicji”*. *Kilka problemów teoretycznych*, w: *Poeta i sztukmistrz. O twórczości poetyckiej i artystycznej Norwida*, red. P. Chlebowski, Lublin, s. 249–286.
- Korpysz T., 2009, *Definicje poetyckie Norwida*, Lublin.
- Korpysz T., 2010, *Uwagi o definicjach poetyckich Cypriana Norwida*, w: *Liryka romantyczna i inne szkice*, red. B. Kuczera-Chachulska, Warszawa, s. 113–146.
- Kozłowska A., 2008, *Język poetycki Karola Wojtyły (próba charakterystyki)*, „Colloquia Litteraria”, nr 4–5, s. 193–214.
- Kozłowska A., 2009, *Język poetycki Karola Wojtyły wobec tradycji romantyków*, w: *Jan Paweł II Odnowiciel Mowy Polskiej*, red. S. Mikołajczak, M. Wrześniewska-Pietrzak, Poznań, s. 271–278.
- Kozłowska A., 2011a, *O stylistycznym zróżnicowaniu idiolektu (na przykładzie tekstów Karola Wojtyły – Jana Pawła II)*, w: *Odmiany stylowe polszczyzny – dawniej i dziś*, red. U. Sokółska, Białystok, s. 89–108.

- Kozłowska A., 2011b, „Widzenie” – ważne słowo twórczości literackiej Karola Wojtyły – Jana Pawła II, w: *Idee i wartości. Humaniora Jana Pawła II*, red. M. Marczevska, Z. Trzaskowski, Kielce, s. 161–173.
- Kozłowska A., 2013, *Od psalmów słowiańskich do rzymskich medytacji. O stylu artystycznym Karola Wojtyły*, Warszawa.
- Ożóg K., 2009, *Retoryka tekstów Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, w: *Jan Paweł II Odnawiciel Mowy Polskiej*, red. S. Mikołajczak, M. Wrześniewska-Pietrzak, Poznań, s. 139–149.
- Pajdzińska A., 1993, *Definicje poetyckie*, w: *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 221–236.
- Różyło A., 2006, *O treściach łączonych w polszczyźnie ogólnej ze słowem „Bóg”*, w: *Bóg w językach, tekstach artystycznych i narracjach*, red. A. Różyło, Sandomierz 2006, s. 33–50.
- Rybka M., 2014, *Kształtem jest miłość. Obraz miłości w tekstach Jana Pawła II*, Poznań.
- Szymański W.P., 2005, *Z mroku korzeni. O poezji Karola Wojtyły*, Kraków.
- Dalgiewicz M. (red.), 2007, *Świat słowa Jana Pawła II. Refleksje – wspomnienia – opinie*, oprac. M. Dalgiewicz, Tarnów.
- Walczak B., 2001, *Jana Paweł II a język polski*, w: *Jan Paweł II – człowiek i dzieło*, red. B. Walczak, Poznań, s. 157–163.
- Wojtyła K., 1995, *Znak sprzeciwu. Rekolekcje w Watykanie od 5 do 12 marca 1976*, słowo wstępne Stefan Kardynał Wyszyński, Kraków.
- Wojtyła K., 2004, *Poezje, dramaty, szkice*, Jan Paweł II, *Tryptyk rzymski*, wstęp M. Skwarnicki, Kraków.
- Wojtyła K., 2009, „*Aby Chrystus się nami posługiwał*”, wybór i układ J. Hennelowa, Kraków.
- Zarębianka Z., 2006, *Medytacja znaczeń. O specyfice dykcji poetyckiej Karola Wojtyły*, w: *Karol Wojtyła – poeta*, red. J. Gładzowski, W. Sadowski, Warszawa, s. 251–256.

